

Giriş

Tarihsel gelişmeler, kimi düşünceler ve yaşanan olaylar çerçevesinde şekillenirler. Bu şekil alış sırasında dönemsel özellikler kadar; kimi aydınların fikirleri de dile getirilen olguların biçimlenmesine katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin, XIX. yüzyılın son bölümlerinde karşı karşıya kaldığı problemler ve XX. yüzyılın hemen başındaki yıkım, yeni bir kurtuluş hedefini ve ayakta kalabilmeyi zorunlu hale getirmiş (Atasoy, 2019, 2) ve Osmanlı Devleti'nin varlığını sürdürmek amacıyla Türkçülük önem kazanmıştır (Kip, 2020, 204). Buna göre devletin kurtuluş hedefini sağlayacak ve yeni bir Türk Yurdu'nun şekillenmesini meydana getirecek olan adım, “Türkçülük” düşüncesi idi (Duran, 2011, 2). Bir akım olarak Türkçülük, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmak üzere olduğu Türk aydınlarınca hissedilmeye başlandığı bir dönemde, bu çöküşü engellemek ve yeni bir düzen oluşturmak için aranan çarelerden biri olarak ortaya çıkmıştır (Taş- Göksüçukur, 2019, 481).

Türkiye Cumhuriyeti'nin temel paradigmalarından birisini oluşturacak ve ulusal nitelikleri içerisinde barındıran bir devlet kuracak olan Türkçülük düşüncesinin önemli savunucularından biri de Yusuf Akçura'dır (Georgeon, 1996, 2). Kaleme aldığı ve döneminde geniş akisler yaratan Üç Tarz-ı Siyaset (Akçura, 1976) isimli makalesi ile Osmanlı Devleti'nin son yıllarında siyaset yollarının profilini çizmesi ve Türkçülük akımında yeni bir çıkış açması, ona siyasal hayatta bütün kapıları açmış olmasına rağmen o, bu hayatın dışında kalmış ve bu tecrübelerini yeni kurulan ve ihtiyaçlarına büyük ölçüde cevap bulduğu cumhuriyet devrinde sürdürmüştür (Kat, 2010, 1).

Çalışma, Türk fikir hayatında oldukça önemli bir yeri bulunan tarihçi, yazar ve toplum adamı olan Yusuf Akçura'nın hayatını konu edinerek Üç Tarz-ı Siyaset eseri bağlamında onun fikirlerini gözden geçirmeyi esas alacaktır.

Metodolojik olarak bu çalışmada “Üç Tarz-ı Siyaset” kavramı literatür taraması bağlamında ele alınarak irdelenmeye çalışılacaktır. Böylece mevcut kaynak ve belgelerden veriler temin edilecektir (Güngör- Yılmaz, 2022, 101). Bu yaklaşım çalışılan konu ile ilgili eserlerin araştırılması, bulunması, analizi, sınıflandırılması ve sentez edilmesi gibi boyutları içinde barındırmaktadır. Bu durum temel konu, kavram ve yaklaşımların tanımlanması ve çalışmanın teorik ve metodolojik altyapısının kurulmasını sağlamış olacaktır.

Ayrıca çalışmada açıklama esasına dayalı dolaylı gözlem tekniği kullanılacaktır. Dolaylı gözlem alan çerçevesinde makro bakışla tarihsel dokümantasyona uygun veri toplama tekniğidir. Böylece bilimsel araştırma, yöntem ve tekniklerine uygun olarak araştırma evreninden seçilen örneklem grubundan veriler temin edilmiştir (Güngör, 2020, 127). Araştırmada tarama modeli temel alınarak hareket edilecektir. Bu model,

¹ Dr. İsmail Kaya, Kurum: Düzce İl Milli Eğitim Müdürlüğü, e-mail: ikayatr@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-6920-7358>

geçmişte ya da güncel olarak mevcudiyetini koruyan herhangi bir durumu var olduğu gibi tasvir etmeyi hedefleyen bir yaklaşım şeklidir (Yıldırım- Şimşek, 2011, 101).

1. Yusuf Akçura'nın Hayatı ve Eserleri

Yusuf Akçura 2 Aralık 1876'da Volga kıyısındaki Kazan'ın Simbir şehrinde doğmuştur (Deniz, 1996, 15). Babasının adı Hasan, dedesinin adı ise Süleyman idi. Dedesinin Kazan ve Simbir'deki tekstil fabrikaları ölümünden sonra çocuklarına intikal etmiştir (Kanlıdere, 2023: 24). Annesi ise Kazan'ın köklü ailelerinden Yunusoğulları'ndan Bibi Kamer Banu idi (Berk, 2017, 480).

Ailenin hayatta kalan tek çocuğu olan Yusuf'un (Kat, 2010, 2) yaşantısının ilk dönemleri Lahovka'da, fabrikalarının yanında bulunan ahşap bir köşkte geçmiştir. Bu köşkte 6 yaşına kadar ikamet eden Yusuf, Abdülmend adlı bir hocadan temel okuma yazma becerisi üzerine ders almıştır. Doğumundan önce iki erkek ve dört kız kardeşi vefat ettiği için ailesi Yusuf'a ciddi bir ilgi göstermiştir (Özkan, 2005, 6). Bu bağlamda Kazan'daki diğer zengin ailelerin yaptığı gibi, Rusçayı iyi öğrenmesi için Yusuf'a Rus hocalar özel ders vermiştir. Sıkı bir dini eğitim almış olan annesi Banu Hanım da eğitimine yardımcı olmuştur (Şahin, 2017a, 7).

Yusuf iki yaşına geldiğinde babasının bir kalp krizi sonrasında ölmesi üzerine, aile ciddi ekonomik problemlerle mücadele etmek zorunda kalmış ve son çare olarak Bibi Kamer Banu Hanım oğlu Yusuf'u da yanına alarak 1883 yılında İstanbul'a göç etmiştir (Temir, 1987, 10). Nitekim Akçura'nın bundan sonraki hayatını ve düşünce dünyasını etkileyen gelişmeler de bu iki şehir arasında yapmış olduğu seyahatler etrafında şekillenecektir (Delisalih, 2022, 4).

İlk öğrenim hayatını Mahmut Paşa ve Kara Hafız iptidailerinde bitiren Akçura daha sonra Koca Mustafa Paşa Rüştüyesi'ne kaydolmuştur. Tahsiline bir müddet ara vererek Kazan'a gitmiş burada geçirdiği bir yılın sonunda tekrar İstanbul'a dönerek Rüştüye'ye devam etmiştir (Kat, 2010,4). Dördüncü sınıfı tamamladığında Harbiye'ye kabul edilen Akçura ikinci sınıfta tutuklanmıştır. Yusuf Akçura cezasını tamamladıktan sonra tekrar Harbiye'ye dönmüştür. Okulu bitirdikten sonra Erkanıharp sınıfına ayrılmışsa da Jön Türklerle ilgisi olduğu gerekçesiyle tekrar tutuklanmıştır (Ünal, 2023, 67). Askerî eğitim konusu, Yusuf Akçura'nın düşünce dünyasının şekillenmesinde önemli bir yer tutmuştur. Çünkü Osmanlı Devleti'nde modernleşme öncelikle askerî teşkilât üzerinden şekil almıştır.

Akçura, hatıralarında, o yıllarda Jön Türklerle ilgisi bulunmadığını ancak Türkçülük düşüncesinin bilinçli bir biçimde bu dönemde geliştiğini ifade etmektedir. Tutuklanmasından sonra arkadaşları ile Fizan'a sürülmek üzere Trablusgarp'a gönderilmiş fakat daha sonra orada serbest bırakılarak rütbesi iade edilmiştir. Bir süre burada Erkan-ı Harbiye Kalemî'nde görev alıp öğretmenlik yaptıysa da öğrenimine Avrupa'da devam etmek için Tunus'a geçmiştir (Yüce, 1989, 228).

1899 yılında Akçura iki arkadaşıyla birlikte Paris'e geçmeyi başarmış ve Ecole Libre des Sciences Politiques (Siyasal Bilimler Serbest Okulu)'na kaydolmuştur. Akçura burada siyaset dışında felsefe, sosyoloji, tarih ve filoloji alanında da okumalar

yapmış her alanda kendisini geliştirmek istemiştir. Ayrıca buraya geldiğinde ilk görüştüğü kimselerden olan Şerafettin Mağmumi'den de bahsetmekte olup Osmanlı Devleti'nin geleceği hakkındaki fikirleri konusunda ondan etkilenmiştir (Şahin, 2017b, 132). Böylece Akçura'nın Rusya ziyaretlerinde bölge Türklerinden dinlediği ve edindiği tecrübeler Avrupa'da aldığı ilim de eklenmiştir. Onun için artık Türk milliyetçiliği fikrini siyasi sahada da düşünmeye başlamış ve Türk Milleti için çareler aramaya koyulmuştur. Paris'te bulunduğu dönem süresince Genç Türklerle iletişimde bulunmuş ve Osmanlı İmparatorluğundaki gelişmelerin takipçisi olmuştur (Delisalih, 2022, 7).

Akçura görüş olarak Jön Türklere Osmanlılık anlayışı konusunda karşı çıkmıştır. Milliyetçilik fikrinin, çok uluslu ve çeşitli milli unsurlar barındıran imparatorlukta birleştirici olacağını mümkün görmemiştir. Özellikle Mağmumi'den de esinlenerek Osmanlı fikrinin “çürüklüğünü”, devlet içerisinde yaşayan çeşitli gayrı Türk unsurların uyuşmasının “imkânsızlığını”, Türk milliyetçiliğinden başka hiçbir “salim fikir” olmadığını ve Batılıların medenî telkinlerine, adalet ve insaniyet sözlerine inanmanın “ahmaklık” olacağını öne sürmüştür (Sanlı, 2022, 76).

Paris'te bulunduğu yıllarda Genç Türklerle istişarelerde bulunmanın yanında yazmış olduğu birkaç makale yazıları da Ahmet Rıza'nın çıkardığı “Şura-yı Ümmet” ve “Meşveret” gazetelerinde çıkmıştır (Georgeon, 1996, 22). Akçura'nın bu dönemlerde Sadri Maksudi ile arkadaşlıkları başlamıştır. Birlikte yaptıkları en mühim çalışma ise eniştesi İsmail Gaspralı'nın Kırım'da yayınlanmaya başlayan “Tercüman” adlı gazetenin 20. senesi sebebiyle bir kitapçık hazırlayıp tören tertip etmeleridir. Bu tören Rusya Müslümanlarının ilk milli kongresi olması dolayısıyla önem arz eder (Devlet, 1986, 7). Türk milli uyanışı ve örgütlenmesinde bu ilk toplantıyı daha sonra başka kongreler de takip etmiştir.

Akçura 1903'te Paris'teki eğitimini tamamlamış ve hazırlamış olduğu “Essai sur l'histoire des Institution de Empire Ottomane” (Osmanlı Saltanatı Müessesatı Tarihine Dair Bir Tecrübe) adlı bir tez çalışmasıyla okulunu üçüncülükle tamamlamıştır. Akçura bu çalışmasının giriş kısmında Osmanlı Devleti müesseselerinin esas kaynaklarından olan Türk ve İslam hukukları üzerine kısa bilgi verdikten sonra asıl metinde eski rejim ve yeni rejim diye ikiye ayırdığı Osmanlı Müesseseleri tarihinin ana hatlarını açıklamaya çalışmıştır. Son kısmında ise Osmanlı imparatorluğunun parçalanmaktan korunması için mevcut müesseselerin ne yolda değişme ve geliştirilmesinin uygun olacağına dair şahsi görüş ve düşüncelerini belirtmiştir. Bu teziyle Akçura, Osmanlıcılığın pratikte artık mümkün olmadığını savunarak Osmanlı müesseselerinin nasıl kurtulacağını düşünürken İttihat ve Terakki Cemiyetiyle de fikirlerinin uyuşmadığını düşünmektedir (Delisalih, 2022, 8).

Yusuf Akçura Paris'te eğitim dönemini tamamladıktan sonra Rusya'ya tanıdıklarının yanına hareket etmiş, Akçura ailesinin bulunduğu Züye Başı köyünde amcası Yusuf Bay'ın yanında bulunmuştur. Köyde kaldığı dönem zarfında çalışmalarına devam ederek, Kahire'de yayınlanan Türk gazetesine “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı makale yazısını göndermiştir (Ünal, 2023, 69). Uzun ve geniş makalesini

gönderdiği gazetenin başyazarı olan Ali Kemal Bey ise “Cevabımız” isimli yazısıyla Akçura’ya eleştirel bir tarzda karşılık vermiştir. Ahmet Ferit Bey de arkadaş oldukları Akçura’nın yazısının doğruluğu hususunda tartışmaya katılmıştır. Bu süre zarfında makale gazetede basılarak çıkmıştır. “Üç Tarz-ı Siyaset” adlı bu eserde ilk defa siyasi alanda Türkçülük meselesi bütün açıklığı ile ele alınmış, Osmanlı Devleti’nin takip ettiği ve takip edebileceği üç siyasi politika olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük konularının olumlu ve olumsuz yönleri incelenmişti (Berk, 2017, 483-484).

1904-1905 yılları arasında Rus-Japon Savaşı’nın Rusya’da siyasi ve hukuksal alanlarda kargaşa yol açması nedeniyle Kazan Türkleri başta olmak üzere tüm azınlıklar rahat bir nefes alma imkânı bulmuştur. Rusların Japonlara yenilmesi neticesinde Çarlık rejiminin ihtilalci naraları eşliğinde imparatorluk içerisindeki çeşitli milletlere, örgütlenme ve seslerini duyurma fırsatı verilmiştir (Temir, 1987, 34). Rusya bu çalkantılı günlerin verdiği sıkıntı yumağıyla boğuşurken, Çar’ın yayınladığı bir fermanla, toplantı, hak ve hürriyetler konularında çeşitli serbest yaşama alanları açılmasıyla Kazanlı aydınlar, Rus hükümetine idari, dini ve mali konuları içinde barındıran taleplerini iletmek üzere dört kişilik bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyonda Yusuf Akçura da bulunmuştur (Şahin, 2017a, 15). Ancak Türklere karşı baskı ve nefret diplomaside kendini göstermeye devam etmiş ve milletvekili seçimlerinde Türk aydınların Duma’ya girişimleri engellenmiştir. Akçura da bu dönemde tutuklanarak, seçimler bitinceye kadar hapis tutulmuştur (Berk, 2017, 484).

Akçura, Rusya’daki gelişmeleri Türkçülük açısından değerlendirerek bu dönemin Türkçü fikirlerin gelişmesi ve yayılması açısından büyük olanak sağladığını düşünmektedir. Akçura, bu zemini verimli bir şekilde değerlendirerek Kazan gençlerini aydınlatmak ve teşkilatlandırmak için çaba göstermiş, Cedid Hareketi önderlerinden Alimcan Barudi’nin kurduğu Muhammediye Medresesi’nde dersler vermeye başlamıştır. Bu medresede tarih, coğrafya ve Osmanlı Türk edebiyatı derslerini veren Akçura, aynı dönemde Volga bölgesinde Tatarca yayımlanan “Kazan Muhbiri” adlı gazetenin başyazarlığını yapmış (Özkan, 2005, 9) ve o sıralar Orenburg’ta çıkan Vakit gazetesine de yazılar yazmıştır.

Duma meclisinin dağılması ve siyasi koşulların engellenmesiyle birlikte Müslümanların kurduğu “ittifak” dağılmış ve hareket yenilgiyle sonuçlanmıştır. Hareketin yenilgiye uğramasını milliyetlerin güçsüzlüğüne bağlayan Akçura milliyet fikrinin güçlendirilmesi gerektiğini ancak bu yolla Müslümanların güçlenebileceğini yazmıştır. Akçura, bahsi geçen yazısında ileri sürdüğü görüşler dolayısıyla kovuşturmayla uğramış ve bir süre gizlenmek zorunda kalmıştır (Kat, 2010, 12-13). Avrupa ve Mısır’da bir süre gezindikten sonra Kırım’a geçmiş ve orada Gaspıralı İsmail’in yanında kalarak Tercüman gazetesinin yayınında ona yardımcı olmuştur. Burada kalırken II. Meşrutiyet’in ilanı haberini alan Akçura, Rusya’daki baskıların artmasının da etkisiyle Ekim 1908’de İstanbul’a geçmiştir (Delisalih, 2022, 10-11).

Akçura, II. Meşrutiyet döneminde Türkçülük namına oldukça yoğun faaliyetlerle meşgul olmuştur. Türk Derneği’nin kuruluşunda, Türk Yurdu Dergisinin

çkarılmasında ve Türk Ocakları'nın tesisinde öncü rol oynamıştır. Akçura hem Türk Yurdu'nu hem de Türk Ocağı'nı Osmanlı Devleti'nin Orta Asya'ya açılan bir penceresi olarak görüyor; bu yapıları Osmanlı Türkleri ile dışarda kalan Türkler arasında bir ilişki merkezi haline getirmek istiyordu (Sanlı, 2002, 76).

Bu arada Harbiye'de, Medresetü'l-Vâizîn'de, İstanbul Dârülfünunu ile Deniz Lisesi'nde öğretmenlik de yapmıştır. Ayrıca Rusya'daki Müslüman Türk-Tatar Halklarını Koruma Komitesi üyesi sıfatıyla İsviçre'deki Milletler Konferansı'na katılmıştır. 1917-1919 yılları arasında Osmanlı Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Murahhası olarak Batı Avrupa ülkeleriyle Rusya'da bulunmuştur. 1919 yılı sonlarında İstanbul'da İngilizler tarafından tutuklanmış serbest bırakıldıktan sonra ise evlenmiştir (Yüce, 1989, 228).

Rusya'da Kızıl Devrim'in yaşanmasından sonra Brest-Litovsk Antlaşmasının imzalanması için oluşturulan Türk Heyetinde temsilci olarak yer almıştır. Rusya'da bir yıl kaldıktan sonra 1919'da İstanbul'a dönebilme imkânı bulabilmiştir (Berk, 2017, 487). Böylece Akçura'nın iki vatan arasında süren fiziki yolculukları sona ermiştir (Ünal, 2023, 70).

Millî Mücadele'ye katılmak üzere aynı yılın martında İstanbul'dan ayrılarak Anadolu'ya geçmiştir. Önce Maarif Vekâleti'nde, daha sonra da yedek kurmay yüzbaşı sıfatıyla Kâzım Karabekir'in karargâhında çalışmıştır. Cumhuriyet'in ilânından sonra Mustafa Kemal'in yakın çevresinde yer almıştır. Hariciye Vekâlet'indeki görevinden sonra İstanbul mebusu olarak meclise girmiş ve ölünceye kadar meclisteki yerini korumuştur. Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nde çalışmış; 1932 yılında cemiyetin başkanlığına seçilmiş ve ömrünün sonuna kadar bu görevi sürdürmüştür. İstanbul Üniversitesi'nin yeniden kuruluşunda Yakınçağ siyasî tarihi profesörü olarak İstanbul'a gitmiştir. 11 Mart 1935'te ölmüş ve Edirnekapi Mezarlığı'na defnedilmiştir (Yüce, 1989, 228).

Düşünür Hakkında Yapılan Bilimsel Çalışmalar

Yusuf Akçura'nın hayatı ve yürüttüğü çalışmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinin anlaşılması açısından büyük bir öneme sahiptir. Eserleri ile Türk düşünce mirasına önemli katkılar sunan Akçura hakkında yapılan çalışmalar, bu önemli figürün mirasını sürdürmeye ve daha geniş bir kitleye ulaştırmaya yardımcı olma misyonuna sahiptir. Bu bağlamda Yusuf Akçura ile ilgili olarak yüksek lisans düzeyinde aşağıdaki tezler yapılmıştır:

“II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük ve Yusuf Akçura” (Ünal, 2023), *“Modernleşme Dönemi Türk-İslam Sentezi Arayışları: Yusuf Akçura Örneği”* (Delisalih, 2022), *“Yusuf Akçura'nın Milliyetçilik Anlayışı”* (Mutlu, 2022), *“Yusuf Akçura'da Türkçülük Anlayışı”* (Çanga, 2022), *“Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura Ekseninde Türk Milliyetçiliği Öğretisi”* (Toper, 2020), *“Temel Kavramları Üzerinden Ulus İnşa Sürecinde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura”* (Tur, 2019), *“Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri”* (Biçer, 2018), *“Yusuf Akçura'nın Fikirleri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme”* (Şahin, 2017a), *“Ulusal Hareketin Üç Lideri Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışları”* (Aydın, 2017),

“Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp” (Duran, 2011), “Yusuf Akçura’nın Eğitim ve Kültür Görüşleri” (Arslan, 2010), “Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura’nın Siyasi Kimliklerinin Analizi” (Özcan, 2010), “Yusuf Akçura’nın Din ve Toplum Anlayışı” (Akkuş, 2009), “A Comparision of the Ideas of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura on Turkism” (Yüner, 2009), “Yusuf Akçura’nın TBMM’deki Faaliyetleri” (1923-1935) (Demir, 2008), “Cumhuriyet Dönemi Fikir Hayatında Yusuf Akçura’nın Yeri” (Şenoğlu, 2008), “Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu’nun Türkiye’nin Kültür ve Düşünce Hayatına Etkileri” (Özkan, 2005), “Yusuf Akçura’nın Siyasi Kimliği ve TBMM’deki Çalışmaları” (Kat, 2003) ve “Yusuf Akçura Hayatı, Eserleri ve Fikirleri” (Deniz, 1996).

Yusuf Akçura’nın hayatı ve fikirleri ile ilgili makale çalışmaları aşağıda verilmiştir: “TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Yusuf Akçura’nın Siyasi Mücadelesi” (Yiğit, 2022), “İmparatorluk’tan Cumhuriyet’e Nev-i Şahsına Münhasır İki Münevver: Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura” (Aydın, 2021), “Yusuf Akçura’nın TBMM Konuşmalarında Günlük Hayat Konusundaki Görüşleri” (Evsile, 2021), “Yusuf Akçura ve Din” (Sancaktar, 2020), “Asabiyet Bağlamında Yusuf Akçura’nın Üç Tarz-ı Siyaset Makalesinin Değerlendirilmesi” (Sadan, 2020), “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’in Üçlü Tasniflerinin Karşılaştırılması” (Kayıcı-Erduran, 2020), “Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’e Göre Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi İçin Bir Dönemleştirme Teklifi” (Çalen, 2019), “Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura’da Millet Tasavvurunun Ontolojik Temelleri” (Aksoy-Can, 2018), “Kazanlı Münevver, Osmanlı’da “Sınıf-ı Mutavassıt-ı Milli” Arıyor: “Yusuf Akçura ve İktisadi Fikirleri”” (Sanlı, 2018), “Osmanlılık Düşüncesi ve Üç Tarz-ı Siyaset’te Osmanlılık” (Can, 2018), “Sosyolojik Bağlamda Yusuf Akçura Düşüncesi ve Din” (Şahin, 2017b), “Yusuf Akçura ve Fikirleri” (Berk, 2017), “Yusuf Akçura’nın Üç Tarz-ı Siyaseti Makalesi Üzerine Düşünceler” (Özçelik, 2015), “Milli Mücadele Döneminde Yusuf Akçura’nın Faaliyetleri” (Kat, 2010), “Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)” (Karataş, 2009), “İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Akçura, Gökalp ve Mustafa Kemal’in Yeni Siyaset Arayışları” (Deniz, 2006), ve “Yusuf Akçura” (Koşay, 1977).

Kitap düzeyinde yapılan çalışmalar ise aşağıda verilmiştir: “Yusuf Akçura ve Rusya Türklüğü” (Kanlıdere, 2023), “Yusuf Akçura - Muallim, Muharrir, Müverrih” (Kanlıdere, 2022), “Yusuf Akçura Hayatı ve Eserleri” (Togay, 2022), “Yusuf Akçura” (Çakmak-Yücel, 2002), “Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)” (Georgeon, 1996) ve “Yusuf Akçura” (Temir, 1987).

Yusuf Akçura’nın Temel Görüşleri ve Eserleri

Yusuf Akçura, farklı coğrafya ve kültürlerle etkileşim kurmuş bir aydındır. Rusya’da doğmuş, Osmanlı’da temel eğitimini almış daha sonra Avrupa’daki eğitim süreciyle üç farklı boyuta sahip bir değerlendirme yapabilme kapasitesine sahip olmuştur. Ayrıca Mısır ve Trablusgarp gibi Kuzey Afrika ülkelerini de görmüştür ki bu gezileri, fikri oluşum sürecinde önemli bir paya sahiptir (Şahin, 2017a, 18)

Akçura’nın düşünsel düzeyde etkilendiği kişilerin başında, üvey babası Dağıstanlı Osman Bey, amcası İbrahim Bey, eniştesi İsmail Gaspıralı gelir. Dağıstanlı Osman Bey ve amcası İbrahim Bey’den kültür, ahlak, din ve terbiye dersleri alarak bu konularda

genel bilgi sahibi olmuştur (Yüce, 1989, 228). Akçura, Türklerin birliğini sağlama, ılımlı politika yapma, siyasal alandan çok kültürel alanda mücadele verme, toplumsal ilerleme sürecinde kadının yerinin önemi gibi konulardaki fikirlerini ise Gaspıralı'ya borçludur. Doğayı gözlemleme, gerçekliğin incelenmesini temel alma ve tarihsel çözümlemeye önem verme gibi yönetsel alışkanlıkları edinmesinde ve laik bir düşünce yapısına ulaşmasında Gaspıralı'nın etkisi büyüktür (Georgeon, 1996, 26-27).

Akçura'nın etkilendiği önemli bir fikir grubu ise Cedidcilerdir. Cedidci hareketten edindiği fikir, Türk toplumunun din anlayışında değişimin gerekliliği üzerinedir. Yusuf Akçura'yı etkileyen diğer önemli bir akım da kültürel anlamda Türkçülüktür. Bu; kültür, dil, tarih alanlarıyla sınırlı bir milliyetçilik anlayışıdır. Akçura, Türkolojiye aşinalığını amcası İbrahim Akçurin'e borçludur. Türkiye'de ise Veled Çelebi, Necib Asım, Bursalı Mehmet Tahir gibi ilk Türkçülerin yapıt ve makaleleri etkili olmuştur. Ayrıca 1894'te Ahmet Cevdet tarafından yayımlanmaya başlayan "İkdam" gazetesi de Akçura'nın milliyetçi bir yaklaşım tarzı kazanmasına önemli katkılar sağlamıştır. Akçura'nın etkilendiği bir başka grup ise, Fransa'da eğitimi sırasında ders aldığı hocalarıdır. Paris'te, Emile Boutmy, Albert Sorel, Funck Brentano, Leroy Beaulieu gibi döneminin önemli düşünürlerinden ders almıştır. Yusuf Akçura'ya göre bunların ortak niteliği, "ciddi bir milliyetçilik"tir. O, Avrupa'da geleneksel inançlarını devam ettirmiş aynı zamanda batı toplumuna haiz müzik ve bunun gibi sosyal faaliyetlere de katılmıştır (Şahin, 2017a, 19).

Bu bağlamda Yusuf Akçura'nın temel düşünceleri üç ana mihver üzerine kurulmuştur. Bunlar; Türk Milliyetçiliği, Ekonomi ve Faydacılıktır.

Yusuf Akçura'nın kendi deyimiyle **"biraz şuurlu Türkçülüğü"** Harbiye sıralarında başlamıştı. Akçura Harbiye'de okurken tatil aylarını akrabalarının bulunduğu Kazan ve Simbir'de geçirmiş, buralarda Şimal Türklüğü hakkında bilgi ve gözlem yapma fırsatı bulmuştu. Akçura'nın Türk milliyetçiliği anlayışı, milliyetçilik ve halkçılık anlayışı üzerine kuruludur. Onun halkçılık anlayışı milliyetçiliğe ulaşmak için kullandığı bir araçtır. O, milliyetçilikle ilgili fikirlerin sadece üst tabakada kalmaması gerektiğini, diğer kesimlere de aktarılması gerektiğini düşünmüştür. Akçura, son yüz-yüz elli yıllık cihan tarihinde göze çarpan gelişme yolunun ilkelerinin, milliyetçilik ve halkçılık olduğunu belirtmiştir (Şahin, 2017a, 20)

Bu çerçevede Osmanlılık fikrinin etkisini kaybettiğini düşünen Akçura'ya göre artık "Genç Türkler"ın programlarının ilkelerinin uygulanabilirliği kalmamıştır. Milliyetçilik fikrinin çeşitli milletler arasında bu kadar yayılmasından sonra, iki ayrı dine mensup kavimlerin arasında bu kadar düşmanlık ortaya çıktıktan sonra imparatorluktaki çeşitli unsurların birlik ve uzlaşma içinde bir millet oluşturmalarını mümkün görmeyen Akçura; cebir ve kuvvetle de imparatorluğun birlik ve bütünlüğünü korumanın mümkün olmadığını ifade etmiş ve imparatorluk sınırları içerisinde yaşayan gayrimüslim unsurların özerkliğini kazanmalarının kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir. Yusuf Akçura II. Meşrutiyet'in ilanından sonra İstanbul'a geldikten sonraki Türkçülük faaliyetlerini daha çok kültürel alanda yoğunlaştırmıştır. Bu noktada Rusya'da edindiği siyasi tecrübeler sonucunda Akçura,

Osmanlı topraklarında millî şuurun çok zayıf olduğunu öngörerek Türkçülük faaliyetlerine kültür alanında yoğunluk vermiştir (Berk, 2017, 489-495).

Akçura hayatını Türk milliyetçiliği için adanmış bir münevverdir. Akçura'ya göre Türkler tarih sahnesine çıktıkları andan itibaren geniş bir coğrafyada yaşamıştır. Bu coğrafya Balkanlardan Çine kadar geniş toprak ve ülkeleri kapsar. Osmanlı Devleti ise Türk dünyasının sadece bir kısmını bünyesinde barındırmaktadır. Bu çerçevede Türk milliyetçiliği, kişinin kökünü, özünü iyi bilmesi, soyunu sevmesi, soydaşlarına bağlı kalarak milletine faydalı faaliyetlerde bulunmasıdır. Türkçülük kavramı Türk Dünyasının sorunlarıyla ilgilenmek ve meşgul olmaktır. Siyasi Türkçülük de aynı anlamı taşımaktadır. Bu bağlamda Akçura Türkiye dışı Türk halklarının da birlik içerisinde olması gerektiğini ve demokratik Türkçülüğü savunmuştur (Filiz, 1996, 141-142).

Akçura'nın sosyal olayları vurguladığı bir diğer önemli nokta ise **“ekonomi”**dir. Akçura Paris'te aldığı derslerin etkisi altında kalarak fikir ve ideallerin arkasındaki maddi ve ekonomik güçlerin karanlık oyununu arama çalışmıştır. Nitekim 1902'de Şura-yı Ümmet'te yayımlanan “Mesele-i Şarkıyye'ye Dair” adlı makalesinde Şark meselesinin diplomatik ve dinsel yönlerini bir yana bırakarak ekonomik boyutu üzerine yoğunlaşmıştır. Bu o dönem için oldukça özgün bir yaklaşımdır ve Akçura görüşlerinin doğruluğunu kanıtlamak için de Marx'a atıfta bulunmuştur (Şahin, 2017a, 21).

Akçura, Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan geride kalmasının sebeplerinin sadece askeri/politik gelişmelerle alakalı olmadığını bunun iktisadi, toplumsal ve fikri sorunlar çerçevesinde de ele alınması gerektiğini yazılarında işlemiştir. Bununla birlikte devletin temel direğini teşkil eden ve azınlıklara göre gelişmişlik düzeyinde geride kalan Türklerin iktisadi sorunlarına işaret eden Akçura, sorunun temelinde “millet olgusu” ve “milli burjuva” mevhumlarının önemine dikkat çekmiştir (Sanlı, 2018, 603-604).

Akçura'nın fikrî alt yapısını oluşturan üçüncü faktör de **“faydacılık”**tır. O, her şeyden önce milletlerin kendi menfaatleri için mücadele edeceğini belirtmektedir. “Üç Tarz-ı Siyaset” çözümlendiğinde bu üç politikanın faydacı bir bakış açısıyla ele alındığı anlaşılmaktadır. Akçura; Osmanlıcılık, Panislamizm ve Pantürkizmi, Osmanlı İmparatorluğuna yararı ve uygulanabilirliği olmak üzere iki temel ölçütün ışığında incelemiştir (Şahin, 2017a, 21-22).

Bu üç ana mihver üzerine Yusuf Akçura'nın kaleme aldığı eserler aşağıda sıralanmıştır:

“Üç Tarz-ı Siyaset”, “Ulum ve Tarih”, “Haziran Vakay-ı Müessifesi (Mevkufiyet Hatıraları)”, “Türk Cermen ve İslavların Münasebat-ı Tarihileri”, “Muassır Avrupa'da Siyasi ve İctimai Fikirler ve Fikri Cereyanlar”, “Siyaset ve İktisat”, “Osmanlı Devleti'nin Dağılma Devri”, “Tarih-i Siyasi Notları”, “Ta Kendim (Defter-i Amelim)”, “Damulla Alimcan el-Barudi Tercüme-i Hali”, “Şark Meselesine Ait Tarih-i Siyasi Notları”, “Türk Yılı”, “Kazanlı Şehabettin Mercani”, “Osmanlı Saltanatı Müessesatının Tarihine Dair Bir Deneme (Essai Sur l'histoire Des Institutions De l'empire Ottomans)”, “Eski Şuray-ı Ümmette Çıkan Makalelerim”, “Letat

Actuel Et Les Aspirations Des Turco Tatares Musulmans De Russie (1916)”, “*Rusya Üsera Murahhası Yusuf Akçura Bey’in Raporu (1919)*”, “*Zamanımızın Avrupa Siyasi Tarihi (1929-1933)*”, “*Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu ve Bu Vakıya Dair Başlıca Menbalar (1932)*”.

M. F. Togay’ın net bir biçimde belirttiği gibi “Türk Yurdu, Akçura; ve Akçura, Türk Yurdu” demektir (Koşay, 1977, 398) anlayışından hareketle Akçura’nın Türk Yurdu’nda çıkan başlıca makaleleri şunlardır: “*Tarih ve Asar-ı Atika (Müverrih Leon Cahun ve Muallim Barthold’a Göre Cengiz Han)*”, “*Mektuplar ve Cevaplarımız-1*”, “*Mektuplar ve Cevaplarımız-2*”, “*Tarih ve Asar-ı Atika (Türklerin ilk Tayyarecisi)*”, “*Emel ve İdeal*”, “*Türklük Şuuru*”, “*Cevaplarımız*”, “*Türk Aleminde*”, “*Mektuplar ve Cevaplarımız-3*”, “*Türklerin Büyük Muallim ve Müverrihi İsmail Bey Gasprinski*”, “*Tarihi Mevzimizde*”, “*Türk ve Tatar Birdir*”, “*Türkler Medeniyete Hizmet Etmiştir*”, “*Türklük*”, “*Ahmed Midhad Efendi*”, “*Siyaset ve İctimaiyat*”, “*İctimaiyat ve Siyasiyat*”, “*İntikad ve Takriz*”, “*Tarih ve Asar-ı Atika (Avrupa’da Millet Fikrine ve Milliyet Cereyanlarına Dair)*”, “*Gökalep Ziya Bey Hakkında Hatıra ve Mülâhazalar*”, “*Tarihi Görüşe Dair*” ve “*Asri Türk Devleti ve Münnevverlere Düşen Vazife*”.

Akçura’nın Siyaset ve İktisatta Yazmış olduğu makaleler ise; “*Bir Mülakat*”, “*Celadet Gösteriniz*”, “*Cihad-ı Ekbera Dair*”, “*Cihan Harbine İştirakimiz ve İstikbalimiz*”, “*İktisadi Buhrana Dair*”, “*İktisadiyat ve Fırkalar*”, “*İttifaka Dair*”, “*Milliyetçilik Halkçılık*”, “*Milliyet ve Maişet*”, “*Serbest Derslerde*”, “*Tecelli Günü*”, “*Türk Milliyetçiliğinin İktisadi Menşelerine Dair*”, “*Umdelerimize Dair*”, “*Vaziyetimiz*” ve “*Vazifelerimizden Birisi*” olarak sıralanabilir.

2. Üç Tarz-ı Siyaset

Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde görülen düşünsel atmosfere atıfta bulunması sebebiyle Yusuf Akçura’nın “*Üç Tarz-ı Siyaset*” adlı çalışması oldukça önemlidir. Akçura eserinde, devletin çökmeye yüz tuttuğu bir dönemin mevcut sosyopolitik yapısını irdeleyerek devletin kötü gidişine dur demeye çalışıp bir çıkış yolu bulmaya uğraşan Osmanlı münevverlerinin ileri sürmüş olduğu fikir akımlarını incelemiştir (Akçura, 1976). Üç Tarz-ı Siyaset isimli eser genel anlamda beş makaleden meydana gelmektedir. Akçura’nın Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük fikir akımlarını dile getirdiği üç bölüme ilave olarak Cevabımız ve Bir Mektup adlı yazılar çalışmaya dâhil edilmiştir.

Eserin Önemi ve Güncelliği

Üç Tarz-ı Siyaset’in önemi kaleme alındığı dönemde olduğu kadar günümüzde de devam etmektedir. Eser, Rusya’da kaleme alınmış ve Mısır’da neşredilen “*Türk Gazetesi*”nin Mayıs-Haziran 1904 tarihli 24-34 sayılı nüshalarında (Deniz, 1996, 121) kendisine yer bulmuştur. Daha sonra İstanbul ve Mısır’da tekrar basılmıştır. Akçura’nın çalışmasının neşrinden hemen sonra Osmanlı aydınları çalışma etrafında birçok tartışmaya dahil olmuştur. Nitekim aynı yıl ve aynı gazetede Üç Tarz-ı Siyasete karşı verilen tepkiler de kendilerine yer bulabilmiştir. Ali Kemal’in “*Cevabımız*” isimli eleştirilerinin ardından, Ferit Tek’in “*Bir Mektup*” isimli çalışması neşredilmiştir. İlk tepkilerin ardından hemen her dönemin aydınları bu çalışma üzerinde tartışmış ve

günümüzde de hala aynı esaslar üzerinden tartışılıyor olması çalışmanın güncelliğini ön plana çıkarmaktadır (Özçelik, 2015, 56).

Siyasi Yollar ve Tanımları

Yusuf Akçura eserinde Osmanlı Devleti'nin izlediği ve izleyebileceği siyaset yaklaşımının Osmanlılık, İslamcılık ve Türkçülük olduğunu belirttikten sonra bunlardan hangisinin Osmanlı Devleti açısından faydalı olacağını incelemiştir (Deniz, 1996: 122). Çalışmanın hemen başında Akçura (1976, 19) bu siyaset tarzlarının tanımını aşağıdaki gibi vermiştir:

“Osmanlı ülkelerinde, garpten feyz alarak, kuvvet kazanmak ve terakki arzuları uyanalı, belli başlı üç siyasi yol tasavvur ve takip (éba ucher) edildi sanıyorum: Birincisi, Osmanlı Hükümetine tâbi muhtelif milletleri temsil ederek ve birleştirerek bir Osmanlı milleti vücude getirmek. İkincisi, hilâfet hakkının Osmanlı Devleti hükümdarlarında olmasından faydalanarak, bütün İslâmları söz konusu hükümetin idaresinde siyaseten birleştirmek (Frenklerin “Panislâmisme” dedikleri). Üçüncüsü, ırka dayanan siyasî bir Türk milleti teşkil etmek.”

Osmanlılık ve Zorlukları

Akçura'ya göre “Osmanlılık” ulaşılmaması pek de imkân dahilinde bulunmayan ütopyik bir düşünceydi. Bu düşünceye göre Osmanlı ülkesinde hayatını sürdüren tüm milletlere, Müslüman veya gayrimüslim fark etmeksizin eşit haklar verilmeliydi ve ancak imparatorluk bu şekilde ayakta kalabilirdi. Osmanlılık düşüncesi aslında Sultan II. Mahmud döneminde ortaya atılmış bir fikirdi ve sosyal yaşamda tüm dinlere eşit yaklaşılmasının lüzumu ve yeni bir kimlik olan Osmanlılık kimliğinin ön planda olmasının gerekliliğini vurgulamaktaydı. Ancak çoğunluğu Müslüman ve Türk olan bir devletin bekasında ve kuvvetinin çoğalmasında, bilcümle Müslümanlar ve Türkler için fayda olmakla beraber, bu siyasî yol onlara doğrudan doğruya taallûk etmiyordu. Bu yönüyle, Osmanlı sınırları dışındaki Müslümanlar ve Türkler bununla o kadar meşgul olamazlardı. Mesele bölgesel ve dâhilî bir mesele idi (Akçura, 1976, 19-20).

Böylece millet kavramına köken penceresinden bakan ve insanları ırk odaklı temellendiren Almanlar 1870 – 1871 savaşı ile birlikte Fransızlara karşı zafer elde edince Osmanlılık fikri de en büyük dayanağını kaybetmiş oldu. Dolayısıyla Akçura'nın da ifade ettiği gibi gerçekleşmesi zor olan ve hatta “beyhude yorgunluk” (Akçura, 1976, 31) olarak belirttiği Osmanlılık fikri gerçekçi manada uygulamaya konulmadan tarih sahnesinden çekilmiştir.

İslamcılık ve Zorlukları

Yusuf Akçura Osmanlılık akımının Osmanlı Devleti'nin saadeti ve geleceği için izlemesi gereken siyaset olamayacağına kanaat getirdikten sonra İslamcılık ve Türkçülük akımlarının devletin bekası için bir çözüm yolu olup olamayacağını sorgulamıştır² (Özçelik, 2015, 59).

² İslam tarihi bağlamında sosyolojik olarak din ve siyaset ilişkisinin gelişimi ve boyutları konusunda ileri okumalar için bkz. Güngör, 2020.

Osmanlılık düşüncesinde olduğu gibi “İslâmcılık” düşüncesinde de önemli görüşler ifade eden Akçura, çökmekte olan imparatorlukta yeni bir toplumsal ve siyasal kimlik inşa etme çabalarının ve tartışmalarının yapıldığı bir ortamda İslamcılığı azametli bir tasarı olarak görmüş ve uygulanabilirliğini iç ve dış dinamikler açısından analize tabi tutmuştur. İslamcılığın çok fazla iç engelle karşılaşmayacağını, fakat Hristiyan devletlerce şiddetle ve başarı ile karşı konulacağını da belirtmiştir. Bu politika ile genellikle Türklerin arasına Müslim ve gayrimüslim farkının gireceğini, soydan doğma kardeşliğin din ihtilafı ile bozulacağını, buna rağmen bütün Müslümanların ve onun bir parçası olan Türklerin güçlü bir bağ ile sınıksız birleşeceklerini ve Osmanlı Milleti’ne nispetle İslâm topluluğu meydana getirilebileceğini de vurgulamıştır (Uçar, 2018, 203).

Akçura’nın açıklamaya çalıştığı İslamcılık; dünyadaki bütün Müslümanların bir araya getirilerek bir İslam birliği oluşturulması fikri ve eylemi olarak izah edilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nun yöneticileri, bu politika doğrultusunda, öncelikle Osmanlı ülkesindeki, sonra tüm dünyadaki Müslümanları ırklarına bakmaksızın, dini ortak payda alıp birleştirmeye çalışmıştır. Böylece, tüm bu insanları, tek bir millet olarak toplamaya gayret etmişlerdir. Nitekim Sultan II. Abdülhamid bu politikayı tatbik etmeye çalışmıştır (Akçura, 1976, 21-22).

Yusuf Akçura, Müslümanlıkta din ile devletin bir bütün olarak kabul edilmiş olmasını, Kur’an’ın ana kanun niteliği taşımasını, Arapçanın din ve ilim dili olmasını, Halife’nin Müslümanlarca imam kabul edilmekte olmasını, İslamcılığı kolaylaştırıcı etkenler arasında görmekle beraber Tanzimat’ın Osmanlı toplulukları arasında yaymayı amaçladığı siyasal ve hukuki eşitliğin ortadan kalkmasını ve Müslüman tebaaya sahip büyük devletlerin bu tasarıya engel olmaya çalışmasını, İslamcılık siyasetinin karşısındaki zorluklar olarak görmektedir (Akçura, 1976, 31-33).

Nitekim Birinci Dünya Savaşı’nda, İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti’ne savaş ilan ettikten sonra Alman İmparatoru’nun etkisiyle 11 Kasım 1914’te bütün Müslümanların Halife’nin yanında düşmana karşı savaşa çağırılması anlamına gelen “Cihad-ı Ekber” ilan edilmiştir. Ancak Müslüman Araplar yayımlanan Cihad’ı dinleyip bir araya gelmek bir yana diğer Müslümanların karşısında yer almıştır. Bu vakıa “İslamcılık” fikrinin zayıfladığının açık bir göstergesi olarak değerlendirilebilir (Özçelik, 2015, 62).

3. Türkçülük Düşüncesi ve Hedefleri

“Türkçülük” düşüncesine gelince; Akçura’ya göre Türk birliği siyaseti ile sağlanacak en büyük fayda; dilleri, ırkları, adetleri ve hatta çoğunun dinleri bir olan ve Asya kıtasının büyük bir kısmıyla Avrupa’nın doğusuna yerleşmiş Türklerin birleşmesine ve büyük bir siyasi milliyet oluşturulmasına hizmet etmesi ve bunda en büyük rolü Osmanlı Devleti’nin oynayacak olmasıydı. Ancak Akçura’ya göre Türkleri birleştirmek hayali henüz yeni doğmuş bir çocuktü. İslamiyet’te görülen o kuvvetli teşkilattan, heyecandan, maddi ve manevi hazırlıktan hemen hemen hiçbir Türkükte yoktu. Fakat birleşmesi muhtemel olan Türklerin büyük bir kısmı aynı

zamanda Müslümandı. Bu da İslam dininin Türk milletini oluştururken de önemli bir unsur olabileceğini gösteriyordu. Bu sebeple İslam dini, Türklüğün birleşmesine hizmet edebilmek için, son zamanlarda Hristiyanlıkta olduğu gibi, içinde milliyetlerin doğmasını kabul edecek şekilde değişmeliydi. Akçura'ya göre İslamiyet, Türk Milliyetçiliğini kabullenmekle kalmamalı, onun hizmetine girmeliydi (Akçura, 1976, 34-35).

Milliyetçiliğin İslamiyet ile ilişkisi

Milliyetçilik ve İslam ilişkisi Akçura'nın mesaisini harcadığı önemli bir konuydu. İslam âlemindeki milletlerin milliyet fikirlerinde İslamiyet'in önemli payı olduğunu düşünen Akçura, İslamiyet'in milliyet hususunda Hristiyanlıktan farklı olduğunu düşüncesindeydi. Batı'nın milliyet fikirleri İslam âlemine sirayet etmeden önce de İslam âleminde birkaç millet “az veya çok” şuurlu birbirinden farklılık arz ediyordu. Batı'nın milliyetçilik teorileri millî şuura sadece “çağdaş bir kıyafet” giydirmişti. Akçura, her ne kadar Batı fikirlerinin de tesiriyle gelişen kavim ve milliyet asabiyesinin “İslamiyet'in arzusuna rağmen” mahvolmadığını buna mukabil İslamcılıkla beraber İslam'ın halen çok güçlü olduğunu kabul etmekteydi (Sanlı, 2022, 86-87).

Akçura'nın yaklaşımları Türk milliyetçilerinin daha sonra ele alacakları, milliyetçiliğin İslamiyet'e yeni bir canlılık kazandırması düşüncesine esin kaynağı olmuştu. Müslüman ülkelerde milliyetçiliğin gelişmesi İslamiyet'i zayıflatmaktan çok onun güçlenmesine hizmet edecekti. Akçura'nın diğer bir görüşü de İslamiyet'in birlik ve dayanışmasından kaynaklanan bütün gücünü milliyetçiliğin hizmetine vermesiydi. Diğer bir deyişle Türklerin İslamiyet'le tanışmasıyla başlayan ve Osmanlı döneminde de devam eden İslam'a hizmet etmelerine karşılık şimdi Türk milliyetçiliğinin ortaya çıkmasıyla birlikte Türklerin davasına hizmet etme sırası İslamiyet'te geçmişti. Akçura'ya göre Türklük siyasetindeki dış engeller İslamcılık siyasetine nazaran daha azdı. Çünkü Hristiyan devletlerden sadece Rusya'da Müslüman ve Türk tebaa bulunuyordu (Berk, 2017, 492). Bu noktalardan anlaşılacağı gibi İslamiyet ve milliyetçilik arasında bir etkileşim söz konusudur. Yani bu iki yapı karşılıklı olarak birbirine nüfuz etmektedir (Kip, 2020, 208).

Akçura Üç Tarz-ı Siyaset adlı makalesinde özetle, Osmanlıcılığın uygulanmasını olanaksız görüyor diğer taraftan Panislamizm ve Pantürkizm'e gelince bunların her ikisinin de Osmanlı Devleti'nin geleceği söz konusu olduğunda bazı kayıplara neden olabileceğini politikalar olarak düşünüyordu. Ancak olası iç ve dış engeller kaldırılabilirse uygulanabilir politikalar olarak düşünüyordu (Akçura, 1976, 35-36).

Akçura makalesinin sonunda İslamcılık ve Türkçülüğün Osmanlı Devleti için eşit denebilecek fayda ve zararları içerdiğini, uygulama konusunda da kolaylık ve zorluk derecelerinin aynı seviyede sayılabileceğini belirtmiştir. Akçura, Pantürkizm ile Panislamizm olarak kesin bir tercih yapmıyor görünse de hangisine eğilimi olduğu belliydi. Panislamizm için en büyük engel, bir dış faktör olarak Avrupa ülkelerinin Müslüman ülkeler üzerindeki nüfuzu görülmekte iken, Pantürkizm de bunun tersine

en büyük engel içerde görülüyor, bunun da Türkler arasındaki millî bilinci oldukça yavaş ilerlemesi olarak ifade ediliyordu. Bu durumda Pantürkizm, Panislamizm'e göre daha çok imkân dâhilinde görülüyordu (Berk, 2017, 493).

Üç Tarz-ı Siyasete genel olarak baktığımızda; 1850'lerden sonra Osmanlılık ile Tanzimat ve Islahat Fermanı devirlerinin başladığını, İslamcılık fikrinin de 1882-1908 yılları arasında devam ettiğini, bu tarihten sonra bu iki fikrin harmanlanarak Türkçülük akımının ortaya çıktığını görülmektedir (Özçelik, 2015, 64).

4. Akçura'nın Düşüncesinde Din

Yusuf Akçura, pek ciddi olmasa da ilk dini eğitimini Rusya'dan ayrılmadan önce mahalle imamı ve ilk okul öğretmeninden almıştır. Bu eğitimini İstanbul'a geldikten sonra Mahmut Paşa Camii yanındaki ilk okulda ve bir süre sonra da Kara Hafız İlk okulunda devam ettirmiştir (Sancaktar, 2020, 387). Çocukluk yıllarında dini eğitim aldığı yerlerde aradığını bulamadığı halde dini konulara merak saran Akçura, Rum ve Ermeni öğrencilerle din ve Hristiyanlık üzerine tartışmalara girmiştir. Akçura, dini ağırlıklı eğitimle başladığı öğrenim hayatına, sonraki yıllarda Batı eğitimini de entegre ederek entelektüel bir düşünce hayatına adım atmıştır (Şahin, 2017a, 71).

Paris'te Siyasal Bilgiler Okulu'nda hazırladığı "Osmanlı İmparatorluğu Teşkilatları Tarihi Üzerine Bir Deneme" adlı mezuniyet tezinde; bir Türk ve Müslüman devleti olan Osmanlı Devleti'ni tanıyabilmek için önce ana hatları ile İslamiyet'i tanımak gerektiğini söylemiştir. Neden olarak İslamiyet, Akçura'ya göre Osmanlı Devleti'nin kurulmasına şekil veren iki temel kavramdan birisidir. Bunlar; Türklerin örf ve adetleri ile İslam şeriatıdır. İncelemeye aldığı İslam şeriatı ile, Türk örf ve adetlerini ele alış biçimi ve kendine has anlatımıyla, daha Paris yıllarında bir düşünce disiplini kazandığını göstermiştir. Bu tezinde, İslamiyet adına verdiği bilgilerde objektif olduğu, ancak II. Meşrutiyet'in ilanından sonra ise, İslamiyet karşısında sübjektif bir tavır içinde olduğu görülmüştür (Şahin, 2017a, 72-73). Bu noktadan hareketle Akçura'nın dine yüklediği işlevler düşünülürse ikircikli bir düşünce yapısı sergilediği göze çarpacaktır. Akçura topluma bir yön ve ruh verilmesi konusunda sık sık dine gönderme yaparken siyaset ve devlet örgütlenmesi noktasında dini referanslarda zayıf kalmaktadır (Sancaktar, 2020, 392).

Yusuf Akçura, Türk toplumunun din anlayışındaki eksiklik ve yanlışlıkların giderilerek, milletleşme ve ilerleme sürecinde dinden faydalanılması gerektiğini düşünmektedir. Akçura'ya göre, Türk toplumunda din (İslam) ve milliyetçilik, ilerleme yolunda birlikte hareket etmelidir. Dinin eski dinamizmine kavuşması için de bu zorunludur. Yusuf Akçura, geleneklere duyulan körü körüne saygının ve içtihat kapısının kapandığı anlayışının İslam'ın dinamizmini kırdığına, toplumsal gelişme ve değişme önünde engel teşkil ettiğine inanmaktadır. Akçura, "iskolastik" olarak adlandırdığı bu düşünce yapısına karşı çıkmış ve skolastik düşüncüyü, zihinsel ve ahlaki otoriteye körü körüne boyun eğme, var olan gerçekleri eleştirmeden, sınamadan olduğu gibi kabul etmek olarak tanımlamıştır. Avrupa skolastik düşünceden Rönesans döneminde kurtulmuştu, fakat bu düşüncenin etkisi

Müslüman ve Türk aleminde sürüyordu. Müslüman-Türk aleminde de bu skolastik düşünce kırılmalıydı ve özellikle içtihat kapısının kapandığı yönündeki düşünceler değişmeliydi (Akkuş, 2009, 87-89).

Akçura'ya göre, dinlerin koymuş olduğu kurallar yanında, halk arasında dinin yanlış anlaşılmasının sonucu olan kimi uygulama biçimleri ve din olarak algılanan gelenek ve ritüeller, sosyal değişme ve toplumsal ilerlemenin önünde ciddi bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır. Akçura, bu körü körüne bağlılığın ve içtihat kapısının kapandığını savunan radikal anlayışın İslam'ı anlamada bir sorun teşkil ettiğini dile getirmiştir. Akçura, dini, toplum düzeninin sağlam temeller üzerine inşası için gerekli görmektedir. Bu yaklaşımla birlikte Akçura, dinde reform hareketinin gerekliliğini ve dinsel reformla kültürel modernleşme hareketlerini birbirleriyle eşdeğer görmektedir. İslam dini ve modern gelişme hareketleri birbirine uyum sağlama zorunluluğu vardır (Şahin, 2017b, 139).

Akçura'nın dine bakış açısını iki ana başlık altında incelersek, konu daha anlaşılır hale gelebilir. Çünkü o, topluma yön verilirken manevi tatminin de aynı ölçüde giderilmesi konusuna dikkat çekmiş ve dini referans olarak ilk eserlerinde kullanmaya ağırlık vermiştir. Ancak, ulaştığı sonuç ve son değerlendirmelerde, Avrupa tarihi ve kendi fikir süzgecinden geçirmeyi ihmal etmemiştir. Bu dini referans alma eylemini, siyaset ve devlet örgütlenmesi konularında neredeyse hiç kullanmamıştır (Sancaktar, 2020, 392).

Yusuf Akçura, toplumsal bütünleşme ve kaynaşmayı sağlama noktasında İslam'ın güçlü bir unsur olduğunu düşünmüştür. Osmanlı Devleti'nin yükselme dönemindeki toplumsal bütünleşme, mana etrafında birleşmenin mükemmel bir örneğini teşkil etmektedir. Fakat yükselme devrinde böyle mükemmel bir bütünleşmeye imkân veren bu pekiştirici öz maalesef sonraki devrede kaybedilmiştir. Akçura aynı zamanda, Avrupa'da hızla yayılan milliyetçilik hareketlerinin etkisi altında ve milli bir devlet kurma hayalindeki imparatorluğun farklı unsurları arasında dinin bu gücünü gösteremeyeceğine ve toplumsal birlikteliği tek başına sağlayamayacağına inanmaktadır. O, her konuda olduğu gibi din konusunda da rasyonel davranmış, dinin bu dönemde birleştirici olamayacağını, yıkılmakta olan Osmanlı'nın sığınacak tek kapısının Türkçülüğe dayalı milliyetçilik olduğu fikrini benimsemiştir. Akçura'ya göre, İslam dini büyük Türk milletinin teşekkülünde mühim bir unsur olabilir ve son zamanlarda Hristiyanlıkta olduğu gibi İslamiyet de içinde milletlerin doğmasını kabul edecek şekilde değişmelidir. Akçura, dinle milliyetin birbirini desteklemesi gerektiği ve toplumda ancak bu şekilde güçlü bir sosyal bütünleşmenin sağlanabileceği kanaatindedir³. Din, özellikle de İslam dini, milli birlik ve beraberliğin, toplumsal bütünleşmenin asli unsuru olduğu gibi aynı zamanda milletlerin korunmasında, milliyet şuurunun oluşmasında ve gelişmesinde de önemli bir yere sahiptir (Akkuş, 2009, 94-96).

Yusuf Akçura, dini, toplumun düzeninin sağlanması için gerekli görmektedir. Aslında bu düşünce yapısı Cumhuriyet öncesi Osmanlı aydınında görülmesi

³ Sosyal bütünleşmenin din sosyolojik ve Kur'ani boyutlarının tartışıldığı çalışma için bkz. Güngör, 2007.

muhtemel, toplumun ve özellikle kurumların reforme edilmesinde dinden yararlanma düşünce yapısıyla aynı çizgiyi ihtiva etmektedir. Bu yaklaşımla birlikte Akçura, dinde reform hareketinin gerekli olduğunu ve dinsel reformla kültürel modernleşme hareketlerini birbiriyle eşdeğer görmektedir. Akçura'ya İslamiyet ve modern gelişme birbirine uyum sağlamak zorundadır (Şahin, 2017a, 78).

Akçura, dini sosyolojik bir gözlemle ele almış, her konuda olduğu gibi din konusunda da akılcı bir tutum sergilemiştir. O, dini, milli duyguları pekiştiren bir araç olarak görmüştür. Bireylerin özel yaşantılarında dini vecibelerini yerine getirmelerini, toplumsal hayatta ise dinin sadece dayanışmacı yönüyle bağlantı kurulmasını dile getirmiştir. Akçura, siyasi meselelerde laik bir tutum sergilemiş, din devlet işlerini birbirinden ayırarak, dinin bireysel, devletin demokratik yönüne vurgu yapmıştır (Şahin, 2017b, 141-142).

Sonuç

Türk fikir tarihine Pantürkizm'in babası olarak geçen Yusuf Akçura, Türk toplumunun yaşam felsefesinin belirlenmesinde, özellikle de Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu ve milli devlet anlayışının oluşmasında önemli fikri katkılar yapan bir Türk aydınıdır. O, Türk milletinin içinde bulunduğu durumda Osmanlı Devleti'ni son kale, Türkçülüğü de tek çıkar yol olarak görmüş ve yaşamı boyunca bu yolda mücadele vermiş büyük bir Türk düşünürüdür.

Yusuf Akçura, Tanzimat dönemi sonrası ortaya çıkan Osmanlıcılık ve İslamcılık gibi fikir akımlarının yanında ilk kez Türkçülük akımından bahsetmiş ve Türkçülük fikrinin ilk defa siyasi sahada düşünülmesini sağlamıştır. Akçura, hayatını milliyetçilik ve halkçılığa adanmış ve bunlarla asıl gaye olan milli egemenliğe ulaşmak istemiştir. Yusuf Akçura, milli mücadele devresinde de önemli görevler üstlenmiş, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ve yapılanması aşamasında Mustafa Kemal'in hemen yanı başında mücadele etmiştir. Kurulan yeni Türkiye Cumhuriyeti, Türkçülük idealinin gerçekleşmesi demekti ve Akçura'nın fikrinin isabetli olduğunun da bir göstergesiydi.

Akçura'nın öne sürdüğü ve Osmanlının öze dönüşü olarak kabul edilebilecek olan milliyetçilik anlayışı, dinden uzak bir anlama sahip değildir. Tam aksine dini, milli duyguları pekiştirici ve buna hizmet eden bir araç olarak görmektedir. Akçura'ya göre, İslam dini, büyük Türk milletinin teşekkülünde mühim bir unsur olabilir. Akçura, Osmanlı Devleti'nde Türkçülük siyasetinin uygulamaya konularak Osmanlı ülkesindeki Türklerin hem dini hem ırkî bağlar ile pek sıkı bir birliktelik meydana getireceğine inanmaktadır. O, dinle milliyetin birbirini desteklemesi gerektiğini ve toplumda ancak bu şekilde güçlü bir sosyal bütünleşmenin sağlanabileceğini vurgulamıştır.

Kaynakça

Akçura, Yusuf. *Üç Tarz-ı Siyaset*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1976.

- Akkuş, Halil İbrahim. *Yusuf Akçura'nın Din ve Toplum Anlayışı*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Aksoy, İlhan- Can, Çağdaş. "Ontological Bases Of The Nation Imagination On Ziya Gökalp And Yusuf Akçura". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 3/1 (2018), 136-152.
- Arslan, Yavuz. *Yusuf Akçura'nın Eğitim ve Kültür Görüşleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Atasoy, Fatih. "Osmanlı'nın Dağılmasını Engelleme Çabası Olarak Üç Siyasi Fikir Hareketi". *OTAM Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 45 (Ocak 2019), 1-21.
- Aydın, Ahmet. *Ulusal Hareketin Üç Lideri Yusuf Akçura, Ziya Gökalp ve Mustafa Kemal Atatürk'ün Milliyetçilik Anlayışları*. İstanbul: Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017.
- Aydın, Barış. "İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Nev-i Şahsına Münhasır İki Münevver: Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura". *Liberal Düşünce Dergisi* 26/104 (2021), 101-125.
- Berk, Ercüment. "Yusuf Akçura ve Fikirleri". *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 59 (2017), 479-509.
- Biçer, Çağdaş. *Yusuf Akçura'nın Tarihçiliği ve Tarih Öğretimi Üzerine Görüşleri*. Kırklareli: Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.
- Can, Gamze. "Osmanlıcılık Düşüncesi ve Üç Tarz-ı Siyaset'te Osmanlıcılık". *Uluslararası Ekonomi ve Siyaset Bilimleri Akademik Araştırmalar Dergisi* 2/6 (2018), 12-20.
- Çakmak, Orhan- Yücel, Atilla. *Yusuf Akçura*. Ankara: Alternatif Yayınları, 2002.
- Çalen, Mehmet Kağan. "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'e Göre Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Türk Milliyetçiliğinin Doğuş Dönemi İçin Bir Dönemleştirme Teklifi". *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2019), 1-16.
- Çanga, Ahmet Yüksel. *Yusuf Akçura'da Türkçülük Anlayışı*. Osmaniye: Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Delisalih, Esra. *Modernleşme Dönemi Türk-İslam Sentezi Arayışları: Yusuf Akçura Örneği*. Bayburt: Bayburt Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Demir, Gafar. *Yusuf Akçura'nın TBMM'deki Faaliyetleri (1923-1935)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Deniz, Faruk. "İmparatorluktan Ulus Devlete Geçişte Akçura, Gökalp ve Mustafa Kemal'in Yeni Siyaset Arayışları". *Divan: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi* 21 (2006), 35-62.
- Deniz, Filiz. *Yusuf Akçura, Hayatı, Eserleri ve Fikirleri*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996.
- Devlet, Nadir. "Yusuf Akçura'nın Hayatı (1876-1935)". *Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türklük Araştırmaları Dergisi* 2 (1986), 89-103.
- Duran, Murat. *Türk Milliyetçiliğinin Üç İdeoloğu: İsmail Gaspıralı, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Evsile, Mehmet. "Yusuf Akçura'nın TBMM Konuşmalarında Günlük Hayat Konusundaki Görüşleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İnsan Bilimleri Dergisi* 2/2 (2021), 65-80.
- Georgeon, François. *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri Yusuf Akçura (1876-1935)*. çev. Alev Er. İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Bs., 1996.
- Güngör, Özcan. "Din ve Siyaset ilişkisi Bağlamında İslam Tarihine Makro Bakış." *Sosyolojik Açından Din ve Siyaset El Kitabı*. Editör Özcan Güngör. 3-24. Ankara: Nobel Yayınları, 2020.
- Güngör, Özcan. "Kur'an'da Sosyal Bütünleşme." *Diyanet İlmi Dergi* 43, no. 2 (2007): 173-190.
- Güngör, Özcan- Yılmaz, Şeyma. "Bilimsel Araştırma Aşamaları". *Bilimsel Araştırma Süreçleri Yöntem Teknik ve etiğe Giriş*. ed. Özcan Güngör. 94-113. Ankara: Grafiker Yayınları, 2. Bs., 2022.

- Güngör, Özcan. "Din Sosyolojisinde Yöntem". *Din Sosyolojisi*. ed. Özcan Güngör- Rıdvan Şimşek. 105-134. İstanbul: Lisans Yayıncılık, 1. Bs., 2020.
- Kanlıdere, Ahmet. *Yusuf Akçura- Muallim, Muharrir, Müverrih*. İstanbul: Türk Kültürüne Hizmet Vakfı Yayınları, 2022.
- Kanlıdere, Ahmet. *Yusuf Akçura ve Rusya Türklüğü*. İstanbul: Ötüken Yayınları, 2023.
- Karataş, Murat. "Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)". *Tarih Okulu Dergisi* 3 (2009), 203-214.
- Kat, Gürhan. "Milli Mücadele Döneminde Yusuf Akçura'nın Faaliyetleri". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 26/78 (2010), 589-614.
- Kat, Gürhan. *Cumhuriyet Döneminde Yusuf Akçura*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2010.
- Kat, Gürhan. *Yusuf Akçura'nın Siyasi Kimliği ve TBMM'deki Çalışmaları*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2003.
- Kayıcı, Haluk - Erduran, Gamze Yıldız. "Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp'in Üçlü Tasniflerinin Karşılaştırılması". *Milliyetçilik Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2020), 47-62.
- Kip, Ayşegül. "Milliyetçilik ve Din". *Sosyolojik Açından Din ve Siyaset El Kitabı*. ed. Özcan Güngör. 195-211. Ankara: Nobel Yayıncılık, 1. Bs., 2020.
- Koşay, Hamit Z. "Yusuf Akçura". *Belleken* 41/162 (1977), 389-400.
- Mutlu, Kaşif. *Yusuf Akçura'nın Milliyetçilik Anlayışı*. Batman: Batman Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022.
- Özcan, Özge. *Ahmet Ağaoğlu ve Yusuf Akçura'nın Siyasi Kimliklerinin Analizi*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2010.
- Özçelik, M. Hakan. "Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaseti Makalesi Üzerine Düşünceler". *Anadolu Bil Meslek Yüksekokulu Dergisi* 37 (2015), 155-168.
- Özkan, Asaf. *Yusuf Akçura ve Ahmet Ağaoğlu'nun Türkiye'nin Kültür ve Düşünce Hayatına Etkileri*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2005.
- Sadan, Enes. "Asabiyet Bağlamında Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset Makalesinin Değerlendirilmesi". *Akademik Tarih ve Araştırmalar Dergisi* 2/1 (2020), 178-90.
- Sancaktar, Fatih M. "Yusuf Akçura ve Din". *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 21/61 (2020), 385-98.
- Sanlı, Ferit Salim. "Kazanlı Münevver, Osmanlı'da "Sınıf-ı Mutavassıt-ı Milli" Arıyor: "Yusuf Akçura ve İktisadi Fikirleri"". *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum* 7/20 (2018), 603-622.
- Sanlı, Ferit Salim. "Muhtelif Yönlerden Yusuf Akçura ve Milliyetçilik". *Tek Parti Döneminde Türk Milliyetçiliğinin Farklılaşan 'Yüz'leri (1923-1950)*. ed. Rukiye Saygılı. 73-112. Ankara: Orion Yayınları, 2022.
- Şahin, Bekir. "Sosyolojik Bağlamda Yusuf Akçura Düşüncesi ve Din". *Journal of Analytic Divinity* 1/1 (2017b), 129-149.
- Şahin, Bekir. *Yusuf Akçura'nın Fikirleri Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme*. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2017a.
- Şenoğlu, Kemal. *Cumhuriyet Dönemi Fikir Hayatında Yusuf Akçura'nın Yeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Taş, Kemaleddin- Göksüçukur, Betül. "Osmanlı Dönemi Batıcılık, İslamcılık Türkçülük Fikir Akımları ve Din". *Dini Araştırmalar Dergisi* 22/56 (2019), 463-488. DOI: <https://doi.org/10.15745/da.583546>
- Temir, Ahmet. *Yusuf Akçura*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1987.
- Togay, Muharrem Feyzi. *Yusuf Akçura: Hayatı ve Eserleri*. Ankara: Dorlion Yayınları, 2022.

- Toper, Kaan. *Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura Ekseninde Türk Milliyetçiliği Öğretisi*. Ankara: Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020.
- Tur, Ergün. *Temel Kavramları Üzerinden Ulus İnşa Sürecinde Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Uçar, Fuat. “Üç Tarz-ı Siyaset’in Bir Unsuru Olarak İslâmcılık ve Türk Siyasal Hayatına Etkileri”. *History Studies* 10/4 (2018), 191-217.
- Ünal, Müjgan. *II. Meşrutiyet Dönemi Türkçülük ve Yusuf Akçura*. Tokat: Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2023.
- Yıldırım, Ali- Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.
- Yiğit, Yücel. “TBMM Gizli Celse Zabıtlarında Yusuf Akçura’nın Siyasi Mücadelesi”. *Tarih ve Günce* 10 (2022), 187-208.
- Yüce, Nuri. “Akçura Yusuf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. 2/228-229. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989.
- Yüner, Meral. *A Comparision of the Ideas of Ziya Gökalp and Yusuf Akçura on Turkism*. Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2009.